

■ Кадр з фільму
«Шахісти».
Режисер С.Рей.
Індія, 1977 р.

Гра за чужими правилами

48

Індійський режисер Сат'яджит Рей мав рідкісний дар: не лише бачити глибинні «виразки» свого народу, а й говорити про це неоднозначно, водночас пристрасно і відсторонено. Він лукаво ховає свою образність під ілюзію простого спостереження за життям. Багатозначність під маскою простоти... Його фільми нагадують наукове дослідження, але він поступається правом на висновки глядачеві. У фільмі «Пісня дороги» Рей досліджує, як люди стають добровільними вигнанцями зі своєї землі, у казці «Королівство діамантів» — чому вони повертаються, попри тоталітарну небезпеку. Так чи інакше, він ніби крутить клубок із мікро- і макросвіту (людини та її землі) вусебіч і бачить нові грані. «Шахісти» (за оповіданням Мунші Премчандра) — про одну з них.

Чому одні країни стають багатими і впливовими, а інші вперто «пасуть задніх» на політичній карті? Рей показує це на трьох рівнях — держави, родини і погляду «ззовні». Історичне тло подій — захоплення англійцями останньої незалежної індійської провінції (XIX століття), яке сталося без жодного пострілу. Режисер вихоплює з листа англійця образ корони-«вишні» і по-дитячому анімаційно демонструє процес «проковтування» цих ягід імперією — пролог до дійства. Паралельно відбуваються переговори між англійським генералом Аутрамом й індійським правителем Ваджид Алі Шахом та шахова гра двох шляхтичів Мірзи та Міри. Англієць намагається збагнути, чому цей високоосвічений падишах (автор популярних пісень, засновник театру) довів свій край до зубожіння, чому не займається державними справами? Він виносить безжалюсний присуд — позбавити його корони, а таким чином, і незалежності провінції. Одна деталь: коли індійський дипломат приходить із цією звісткою, падишах споглядає танцівницю. І камера довго і вперто слідкує за цим витонченим танцем у дикому напруженні, якого той не витримує — плаче. У Рея є такий дивний прийом: вести динамічну сюжетну лінію, а потім враз спинитися і спостерігати: за обличчям, пейзажем, візерунком... Так, ніби крізь режисерський панцир пробивається душа художника і пропонує іншу мову. Припущення падишаха, що сльози викликані сумним віршем, розкриває прірву у сприйнятті життя. Фатальне непорозуміння Сходу і Заходу в орієнтації на внутрішній світ і зовнішній... Шахісти, спадкоємці доблесних воїнів, свій бій переносять на шахову дошку, байдужі до будь-чого ззовні. Актори грають цю єдину відчайдушну пристрасність тонко й

трохи іронічно. Коли жінка одного гравця з ревності ховає шахи, для нього це просто світова трагедія. Прихід до адвоката, щоб у передпокої потай пограти в шахи, перетворюється на романтичну пригоду. Навіть смерть важить лише в контексті можливості-неможливості гри. Але яку фантазію пробуджує брак шахів: вони грають овочами, паличками,

на серветках! І на контрасті росте індіферентність не лише до сторонніх, а й до власних жінок: один стає «неспроможним», а другий «рогоносцем». Навіть війна — це лише перешкода на шляху до їхнього божевільного щастя гравців — сучасною мовою, «віртуальної реальності». Від небезпеки потрапити до війська вони усамітнюються у залишеному селищі, не знайшовши руїн храму (знову химера, а не реальність). Образ покинуто-зруйнованого притулку — не випадковий, це результат їхньої втечі від світу. Фільм показує прихід англійських військ через великі здивовані очі хлопчика, єдиного, хто не тікає, бо хоче бачити цей бій, прагне подій, життя. Темні допитливі очі наступного покоління, яке спостерігає капітуляцію. Натомість індійські воїни позбавлені облич — лише руки, що кидають рушницю на звалище. Чому ж падишах складає зброю, перед тим підготувавши війська? Відповідь — ціла драма, виписана на обличчі Ваджида крупним планом. Що це: приборкання гордині, зважування аргументів чи наплив рим? Він жертвує короною... Та ця внутрішня боротьба настільки переконлива, що вже віриш у її шляхетність: адже кровопролиття не сталося. Він вчинив як митець, а не як амбітний диктатор. Єдиний постріл пролунав у сварці шахістів (один розповів іншому про зраду жінки), та й той лише зачепив рукав. Спроба виходу в реальність розчаровує і лякає, тож вони відразу поринають знову у свої химери... Але маленька деталь: друзі починають грати у шахи — свою національну гру — за англійськими умовами «бліц»-гри. Так, вони зберігають свою внутрішню реальність, але навіть вона поступово починає існувати за чужими правилами...